

Наталія Пиріг, старший прокурор відділу слідчого управління
Прокуратура Київської області, Україна

СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В СФЕРІ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ВИРОКІВ СУДІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Nataliia Pyrih, senior prosecutor of the investigation department
The Prosecutor's Office of Kyiv region, Ukraine

ESTABLISHMENT OF INTERNATIONAL COOPERATION OF UKRAINE IN THE FIELD OF RECOGNITION AND EXECUTION OF SENTENCES PASSED BY COURTS OF FOREIGN STATES

The article covers establishment of institute for execution of sentences passed by foreign courts in Ukraine. The features of modern system of international legal acts regulating procedure for execution of sentences of foreign courts in other state, and in particular in Ukraine, were defined. The retrospective analysis was carried out and the origins of this institute in historical past of Ukrainian statehood were studied. Contractual nature of execution of sentences of foreign courts in Ukraine was covered which has developed in practice of Ukrainian international relations since the period of Kievan Rus. The cases of contractual relations in this field were analyzed at the time of Cossack Hetmanate and also during oppression of Ukraine by the Russian Empire. Division into periods of development of this institute on recognition and execution of sentences passed by the foreign courts in Ukraine was suggested. The need for the institute of execution of sentences passed by foreign courts as an integral element of democratization in criminal process was proved.

Key words: criminal proceedings, sentence, extradition, international cooperation, recognition and execution of sentences

Актуальність теми. Ефективність судової системи визначається багатьма факторами, але чи не найголовнішим є повнота та швидкість виконання рішень суду. В умовах глобалізації та інтеграційних тенденцій по всьому світу, а також з огляду на інтенсифікацію господарських зв'язків, руху товарів та швидкості транспортного сполучення для правоохоронних і судових органів з'являються нові виклики в контексті їх боротьби зі злочинністю. Безпеліційність тез щодо обов'язковості кримінального покарання, його невідворотності та обов'язковості виконання судових рішень обумовлює необхідність розвитку міжнародного транснаціонального співробітництва і в сфері правосуддя. Виникає потреба створення дієвих інструментів притягнення винних осіб до відповідальності й виконання судових рішень національних судів засобами міжнародної дипломатії.

В цьому контексті проблема визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні набуває особливої актуальності, оскільки Україна прагне вийти до світового та європейського співтовариства як повноцінний рівний партнер, але для цього окрім суто соціально-економічних та організаційних вимог існують і певні стандарти в сфері організації роботи судової системи. Відтак наявність дієвого інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав є об'єктивною необхідністю для вітчизняного кримінально-процесуального законодавства. Для розвитку і підвищення ефективності означеного інституту важливе значення має дослідження витоків його появи та процесу становлення, а також еволюція відповідного нормативно-правового забезпечення. Саме в цьому і вбачається актуальність обраної теми.

Ступінь наукової розробки теми. Проблематика пошуку витоків та аналіз процесу становлення інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні не отримала достатнього розвитку в працях вітчизняних науковців, хоча окремі її аспекти висвітлювалися в

дослідженнях таких вчених як П. Н. Бірюков, О. Г. Волеводз, А. В. Підгородинська, М. П. Свистуленко, Я. І. Тростянська, О. В. Панюшкіна та ін.

Мета статті. Метою статті є аналіз та розкриття генези становлення інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні

Виклад матеріалу. Наявність в правовій дійсності інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав суттєво підвищує ефективність функціонування судової гілки влади. Справа в тому, що існування врівноваженої судової системи в межах однієї держави і виконання рішень, які виносяться судовими інстанціями на всіх рівнях не території країни, в мовах сучасного світу не є достатнім для всебічної оцінки ефективності її функціонування. Інтернаціоналізація та глобалізація торкнулися всіх сфер, в тому числі і сфери злочинності, а тому визнання і виконання рішень іноземних судів на території зокрема України є суттєвим кроком на шляху до демократизації державно-управлінського апарату та необхідною умовою на шляху побудови системи міжнародних відносин.

Сам інститут визнання та виконання вироків судів іноземних держав виходить із найважливішого принципу міжнародного права – принципу міжнародного співробітництва держав. З огляду на це і регулювання вказаного правового інституту вимагає не лише розробки відповідного національного законодавства, але й існування відповідним чином сформованого міжнародно-правового поля.

Так, міжнародними договорами, що регулюють інститут визнання і виконання іноземних судових рішень у кримінальних справах, є:

- Європейська конвенція про міжнародну чинність кримінальних вироків від 28.05.1970 р. (ратифікація Україною 26.09.2002);
- Конвенція про передачу засуджених осіб від 21.03.1983 р. (ратифікація Україною 22.09.1995);
- Додатковий протокол до Конвенції про передачу засуджених осіб від 22.09.1995 р. (ратифікація Україною 03.04.2003 р.);
- Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12. 1957 р. (ратифікація Україною 16.01.1998 р.).

Отже, ратифікувавши наведені міжнародні акти Україна стала активним учасником міжнародного співробітництва в сфері виконання рішень іноземних судів. Але окрім приєднання до міжнародних угод необхідно сформулювати і відповідне внутрішнє правове поле, для того щоб виконання рішень іноземних судів мала високий рівень ефективності. В свою чергу для розуміння сутності аналізованого нами правового інституту та змісту його правового регулювання необхідно досягнути генезу подібних відносин, традиція яких формувалася в Україні протягом тривалого історичного періоду.

Отже, для того щоб відбулося виконання рішення суду іноземної держави необхідне існування належного рівня взаємовідносин між країнами, що закріплюється на найвищому державному рівні відповідними угодами.

Як зазначає М. П. Свистуленко найпоширенішою формою міжнародного співробітництва у сфері боротьби із злочинністю є надання правової допомоги. Серед основних видів такої допомоги (одержання доказів з-за кордону для використання у розслідуванні, передача кримінального провадження і ін.) є видача злочинців (або екстрадиція)¹.

Вперше з'являється саме інститут екстрадиції. Ще за часів Київської Русі було укладено договір між князем Олегом і Візантією 911 р. Безумовно в ньому ті відносини, які сьогодні мають ознаки екстрадиції були ще в недосконалій формі, але їх поява сама по собі свідчить про важливість принципів правосуддя, зокрема принципу обов'язковості судового рішення та невідворотності покарання. Так, в означеному договорі містилися одразу декілька статей, в яких закріплювалася екстрадиція: перша стаття договору регламентувала способи розгляду різних злочинів і заходах покарання за них; друга – порядок притягнення до відповідальності візантійських і руських купців за вбивство на території іншої держави; третя – порядок притягнення до відповідальності за

¹ Свистуленко, М.П. (2003). Законодавча регламентація екстрадиції в Україні. *Вісник прокуратури*, 12, 68-79.

навмисні побої; четверта – за злочинство та покарання за це; п'ята – за грабежі¹.

Однак, закладені в наведеному вище договорі між Київською Руссю та Візантією 911 р. положення подальшого розвитку не набули. Навіть за часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, коли Київська держава набула найбільшого рівня розвитку та суттєво поширила географію двосторонніх відносин, інститут екстрадиції було вилучено з предмету останніх. Більше того в окремих документах, зібраних М. Аркасом можна побачити, що зокрема Я. Мудрий виключає можливість притягнення до відповідальності підданих Київської Русі в інших країнах, оскільки вони є «княжі люди» і жоден суд окрім князівського не має права їх судити².

Надалі окремі елементи нормативного врегулювання екстрадиційних питань пов'язуються із Гетьманськими статтями, зокрема, Переяславськими статтями 1659 р. Хоча згадка про інститут екстрадиції в цих статтях лише поверхнева, але відомо що Гетьман укладав поодинокі договори про екстрадицію злочинців, оскільки система притягнення до відповідальності за кримінальний злочин на Запорозькій Січі була надзвичайно розвинена, а самі види відповідальності надзвичайно жорсткі.

Знову ж таки звертаючись до досліджень М. Аркаса можна знайти згадки про існування подібних договорів між Запорізькою Січчю та Польщею, а також, як це не дивно, із Кримським Ханством³.

Однак із наступом царату на українські землі можливість розвитку відносин, близьких до екстрадиційних, поступово втрачається. Загалом розвиток екстрадиційних відносин на українських землях, які входили до складу Російської імперії, був далекий від європейських традицій, що склались у цій сфері, і фактично відповідав тому рівню, який був у Російській імперії до реформи її судової системи в 60-х рр. XIX ст.⁴.

Разом з тим, слід зазначити, що інститут виконання вироків іноземних судів був відомий для дипломатії та правників часів Російської Імперії, існувала навіть низка двосторонніх договорів. Так, одним з перших таких договорів, що регламентував питання видачі злочинців, був «Договірний запис зі Швецією від 19 (29) жовтня 1649 про видачу перебіжчиків». Однак розширення рамок правового співробітництва Росії з іноземними державами припадає в основному на другу половину XIX ст., Коли були укладені договори про видачу з Австрією (1808), Пруссією (1804), Данією (1866), Нідерландами (1867), Італією (1871), Англією (1886) та ін. Але як зазначає Н. Сафаров майже жоден з них не виконувався, а прийняття рішення про видачу злочинців відбувалося на найвищому рівні лише в окремих справах⁵.

За радянської доби законодавство про визнання та виконання вироків судів іноземних держав уповільнює свій розвиток, договірне регулювання подібних відносин обмежується взаєминами із країнами соціалістичного табору і тільки з розпадом СРСР створюються умови для переходу означеного правового інституту на якісно новий рівень розвитку та функціонування в правовій системі України як окремого комплексного міжгалузевого правового інституту⁶.

Що стосується періоду незалежності України слід зазначити, що на інститут визнання та виконання вироків судів іноземних держав отримав своє логічне закріплення лише в 2001 році із прийняттям Кримінального кодексу України. Так, ст. 10 була присвячена регулюванню видачі особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та особи, яка засуджена за вчинення злочину. Зокрема в цій статті зазначається, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду. Натомість іноземці, які вчинили злочини на території України і засуджені за них на підставі цього Кодексу, можуть бути

¹ Янушевський, Г.Е. Начало истории Русского народа по новейшим данным. <http://guides.rusarchives.ru/browse/gbfond.html?bid=204&fund_id=709954/>.

² Аркас, М. (2013). *Історія України-Русі [репринт 2-го видання 1912 року]*. Київ – Кам'янець-Подільський: Медобори.

³ Аркас, М. (2013). *Історія України-Русі [репринт 2-го видання 1912 року]*. Київ – Кам'янець-Подільський: Медобори, 98-102.

⁴ Свистуленко, М.П. (2005). *Екстрадиція в правовій системі України: основні кримінально-правові аспекти*: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Академія адвокатури України.

⁵ Сафаров, Н.А. (2005). *Екстрадиція в міжнародному уголовном праве: проблемы теории и практики*. Москва: Волтерс Клувер, 5.

⁶ Свистуленко, М.П. (2005). *Екстрадиція в правовій системі України: основні кримінально-правові аспекти*: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Академія адвокатури України.

передані для відбування покарання за вчинений злочин тій державі, громадянами якої вони є, якщо така передача передбачена міжнародними договорами України¹.

Серед двосторонніх договорів, що були укладені Україною з іншими державами і регулюють питання передачі засуджених осіб, слід назвати такі: Угода між Україною та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією про передачу засуджених осіб від 08.04.2008 р. (ратифікована 10.06.2009 р.); Договір між Україною та Туркменістаном про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання від 23.03.2005 р. (ратифікований 05.10.2005 р.); Договір між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання від 12.11.2004 р. (ратифікований 22.06.2005 р.); Договір між Україною та Ісламською Республікою Іран про передачу засуджених осіб від 11.05.2004 р. (ратифікований 06.07.2005 р.); Договір між Україною і Республікою Армєнією про передачу засуджених до позбавлення волі осіб, для подальшого відбування покарання від 01.03.2001 р. (ратифікований 15.11.2001 р.); Договір між Україною і Казахстаном про передачу засуджених до позбавлення волі осіб, для подальшого відбування покарання від 17.09.1999 р. (ратифікований 18.05.2000 р.); Договір між Україною і Узбекистаном про передачу засуджених до позбавлення волі осіб, для подальшого відбування покарання від 19.02.1998 р. (ратифікований 19.03.1999 р.); Договір між Україною і Азербайджаном про передачу засуджених до позбавлення волі осіб, для подальшого відбування покарання від 24.03.1997 р. (ратифікований 21.11.1997 р.); Договір між Україною і Грузією про передачу засуджених до позбавлення волі осіб, для подальшого відбування покарання від 14.02.1997 р. (ратифікований 21.11.1997 р.); Договір між СРСР та Фінляндською Республікою про взаємну передачу для відбування покарання осіб, що засуджені до позбавлення волі від 08.11.1990 р.².

Наступним кроком на шляху імплементації інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні стало доповнення Кримінально-процесуального Кодексу України, прийнятого ще за часів УРСР, Розділом дев'ятим «Міжнародне співробітництво у кримінальних справах», власне в ньому вперше на законодавчому рівні визначено поняття екстрадиції. Так в ст. 450 зазначається, що видача особи (екстрадиція) – видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція включає офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулися із запитом про видачу³.

Наступним кроком стало прийняття Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012, в якому окрім екстрадиції висвітлювалися та деталізувалися інші аспекти інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні. Цей інститут отримав достатній рівень деталізації, оскільки в присвяченій йому главі 46 «Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб» визначаються зокрема⁴:

- підстави і порядок виконання вироків судів іноземних держав (ст. 602);
- порядок розгляду судом питання про виконання вироку суду іноземної держави (ст. 603) та власне його виконання (ст. 604);
- підстави, порядок і строки вирішення розгляду питання про передачу засуджених осіб і їх прийняття для відбування покарання (ст. 605-607);
- порядок розгляду запиту (клопотання) про передачу громадянина України, засудженого судом іноземної держави, для відбування покарання в Україні (ст. 609);
- порядок розгляду судом питання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність із законодавством України (ст. 610);

¹ Кримінальний кодекс України 2001 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>>.

² Підгородинська, А.В. (2009). Інститут визнання та виконання іноземних судових рішень у кримінальних справах. *Часопис Академії адвокатури України*, 4, 12-14.

³ Кримінально-процесуальний Кодекс України 1960 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1003-05/para01353o1353>>.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>>.

– порядок визнання та виконання вироків міжнародних судових установ (ст. 614) тощо.

Отже, на сучасному етапі розвитку кримінального та кримінально-процесуального законодавства в Україні інститут визнання та виконання вироків судів іноземних держав, як зазначає А. В. Підгородинська, виступає як комплексний правовий інститут, як окреме провадження у кримінальному судочинстві (що має бути передбачене кримінально-процесуальним кодексом безпосередньо) та етап окремого провадження з передачі засуджених осіб та видачі засуджених. На сьогоднішній день визнання і виконання іноземних судових рішень як одна із форм міжнародного співробітництва, регулюються, в першу чергу, низкою спеціальних багатосторонніх та двосторонніх міжнародно-правових договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Але всі вказані договори передбачають наявність внутрішнього законодавчого механізму реалізації таких положень. Тобто саме національне законодавство має визначати, який компетентний орган, в якому порядку має застосовувати ті чи інші міжнародні норми, узгоджуючи їх із внутрішнім законодавством, з однієї сторони, забезпечуючи точне і повне відображення норм міжнародного права, з іншої¹.

Допустимість визнання та виконання вироку іноземного суду визначається внутрішнім законодавством кожної конкретної держави, а також її міжнародними договорами².

Деталізуючи значення екстрадиції, як складового елементу інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні, Я. І. Тростяньська зазначає, що передача засуджених осіб до позбавлення волі для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є – це акт міжнародної співпраці, що реалізується на основі міжнародного і внутрідержавного законодавства та полягає в передачі особи, що вчинила злочин і засуджена однією державою, іншій державі, громадянином якої є засуджений, для виконання покарання у вигляді позбавлення волі. Передача здійснюється за ініціативою обох держав, самого засудженого і його представників, в цілях забезпечення можливості особі відбувати покарання в державі громадянства (або постійного місця проживання). Відтак передача засуджених осіб в державу її громадянства для відбування покарання повинна ґрунтуватись на таких принципах: принцип наявності громадянства іншої держави і відсутність постійного місця проживання на території держави винесення вироку; принцип «подвійної караності»; принцип не притягнення до кримінальної відповідальності повторно за одне і те ж діяння; принцип передачі засудженої особи за наявності можливості продовження виконання вироку в країні громадянства чи постійного місця проживання; принцип врахування бажання засудженої особи, щодо країни відбування покарання; принцип гуманності³.

Означені принципи це результат тривалого пошуку найбільш оптимальних, дієвих та раціональних моделей відносин в сфері міжнародного співробітництва з питань виконання вироків судів іноземних держав.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище доцільно виокремити низку ключових результатів дослідження історії становлення інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні.

По-перше, результати аналізу законотворчих традицій та огляду історії розвитку міжнародних відносин України в означеному напрямку дає всі підстави для виокремлення низки етапів становлення інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав:

- перший етап – X-XI ст. (доба Київської Русі), характеризується поодинокими фрагментарними загадками аналізованого інституту, зокрема у формі екстрадиційних відносин;
- другий етап – XVII ст., характеризується відродженням міжнародних відносин в сфері екстрадиції в період Гетьманської Республіки;
- третій етап – XVIII - початок XX ст., ознаменувався пануванням російської правової думки та традицій міжнародних відносин, в тому числі і в аспекті розвитку відносин в сфері виконання вироків судів іноземних держав;
- четвертий етап – 1920-1991 рр., характеризується існуванням інституту виконання

¹ Підгородинська, А.В. (2009). Інститут визнання та виконання іноземних судових рішень у кримінальних справах. *Часопис Академії адвокатури України*, 4, 15-17.

² Гетьман, А.П. (2012). *Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар*. Харків: Національна академія правових наук України "Право".

³ Тростяньська, Я.І. (2011). *Визнання і виконання в Україні вироків іноземних судів*: дис. к. ю. н. за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ: Національна академія внутрішніх справ.

вироки судів іноземних держав виключно серед країн комуністичного табору. Тогочасна Українська СРСР взагалі позбавлена самостійності в цьому питанні;

– п'ятий етап – 1991-2001 рр., протягом якого відбувається становлення інституту визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні в першу чергу в контексті долучення України до міжнародних актів шляхом їх ратифікації;

– шостий етап – 2001-2012 рр. ознаменувався пошуком найбільш дієвого теоретико-методологічного інструментарію та оптимальних моделей практичного законодавчого забезпечення існування аналізованого правового інституту;

– сьомий етап – 2012 – наш час, початок якого співпадає з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, в якому інститут визнання та виконання вироків судів іноземних держав в Україні набув найбільш повного але далеко не досконалого правового забезпечення.

По-друге, наведена періодизація та аналіз становлення міжнародного співробітництва України в сфері виконання рішень судів іноземних держав доводять, що цей правовий інститут є невід'ємним елементом демократизації кримінального процесу. Дотримання тих принципів, які були вироблені в процесі розвитку зокрема екстрадиційних відносин демонструє не лише обов'язковість та невідворотність кримінального покарання, а і відкритість держав на шляху притягнення до неї винних осіб. При чому така відкритість є зайвим доказом реальності існування демократичних інститутів, оскільки останні події, які мають місце зокрема у відносинах України та Російської Федерації яскраво демонструють контраст між демократією та тоталітарним режимом.

References

1. Arkas, M. (2013). *Istoriya Ukraini-Rusi [reprint 2-go vidannja 1912 roku]*. Kiiv – Kam'janec'-Podil'skij: Medobori.
2. Get'man, A. P. (2012). *Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraini: naukovo-praktichnij komentar*. Kharkiv: Nacional'na akademija pravovikh nauk Ukraini "Pravo".
3. *Kriminal'nij kodeks Ukraini 2001* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sayt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>>.
4. *Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraini 2012* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sayt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>>.
5. *Kriminal'no-procesual'nij Kodeks Ukraini 1960* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sayt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1003-05/parao1353o1353>>.
6. Pidgorodins'ka, A. V. (2009). Institut viznannja ta vikonannja inozemnikh sudovikh rishen' u kriminal'nikh spravakh. *Chasopis Akademii advokaturi Ukraini*, 4, 12-17.
7. Safarov, N. A. (2005). *Ehkstradicija v mezhdunarodnom ugovnomn prave: problemy teorii i praktiki*. Moskva: Volters Kluver.
8. Svistulenko, M. P. (2003). Zakonodavcha reglamentacija ekstradicii v Ukraini. *Visnik prokuraturi*, 12, 68-79.
9. Svistulenko, M. P. (2005). *Ekstradicija v pravovij sistemi Ukraini: osnovni kriminal'no-pravovi aspekti*: dis... kand. jurid. nauk: 12.00.08. Kiiv: Akademija advokaturi Ukraini.
10. Trostjans'ka, Ja. I. (2011). *Viznannja i vikonannja v Ukraini virokiv inozemnikh sudiv*: dis. k. ju. n. za special'nistju 12.00.09 – kriminal'nij proces ta kriminalistika; sudova ekspertiza; operativno-rozshukova dijal'nist'. Kiiv: Nacional'na akademija vnutrishnikh sprav.
11. Janushevs'kij, G. E. Nachalo istorii Russkago naroda po novejsim dannjam. <http://guides.rusarchives.ru/browse/gbfond.html?bid=204&fund_id=709954/>.